

ei ole ratkaista maallisia ongelmia, kuten nälänhätää, jonka poliitikot voisivat halutessaan ratkaista puolessa tunnissa), mutta samalla siihen sisältyy käsitys kärsimyksestä jonakin kiellettyinä tai sellaisena, mikä pitää kieltää.

Erehdys on inhimillinen, niin kuin Pietarin suurtuminen. Kärsimystä on hyvin vaikea hyväksyä elämän välttämättömäksi osaksi. Ihmiset ajattelevat "lihan ja veren" eivätkä "sanan" kautta, koska ovat... ihmisiä. Mutta tosiasia on olemassa välttämätöntä, uutta luovaa kärsimystä – Ristiinnaulittu on äärimmäinen kuva siitä – ja toisaalta on mielellöntä, ryhjää kärsimystä, jota ei tarvitse kunnioittaa.

Ja ilmiselvää on, että luomakunta kärsii eniten ja ennen kaikkea mielettömimmin siellä, missä jotkut ovat päättäneet kulkea vallan, loiston, nautinnon ja runsauden eivätkä ristin tietä: sodissa, slummeissa, broilerihalleissa. ■

Voiko holokaustista selviytyä?

LADISLAUS LÖB:

Sopimus saatanan kanssa
(*Dealing with Satan*, 2008).
Suom. Tytti Heikkilä. 349 s.
Like 2009.

FRED WANDER:

Seitsemäs kaivo (*Der siebente Brunnen*, 1971).
Suom. Raija Nylander. 159 s.
Like 2009.

HAASTATTELU: Felicitas Steiner, Wien.

Satu Taskinen

Kulttuuri, huumori ja syyllisyys

Like on tänä keväänä jatkanut holokaustiaiheista sarjaansa kahdella suomennoksella. Ladislaus Löbin omaelämäkerrallisia

osia sisältävä dokumentti *Sopimus saatanan kanssa* on aivan tuore. Toinen, Fred Wanderin holokaustiromaani *Seitsemäs kaivo* julkaistiin alun perin jo vuonna 1971 ja nostettiin uudelleen esille neljä vuotta sitten. Molemmat kirjailijat selvisivät keskitysleiriltä hengissä.

Vaikka itävaltalaisen Wanderin (1917–2006) ja Transilvaniassa syntyneen Löbin (s. 1933) kertomisen tavat ovat hyvin erilaiset, niiden keskitysleirikuvauksissa on kolme samaa, elossa pysymisen yritystä luonnehtivaa elementtiä.

Näistä ensimmäinen on uhrien tarve ja kyky säilyttää ainakin osia omasta kulttuuristaan, olivatpa olosuhteet mitkä hyvänsä. Pitäminen kiinni uskonnosta harjoittamisesta, musiikista ja tarinoiden kertomisesta merkitsi pitämistä kiinni ihmisyydestä. Kulttuuri uhmasi natsien harjoittamaa syvää nöyryyttämistä. Löb lainaa kirjassaan Vera John-Steineria: "Tunsin kuuluvani kansaan enkä eläimiin, mitä meistä yritettiin tehdä." (s. 164)

Toinen tärkeä elementti on hämmästyttävällä tavalla sekä kerronnassa pilkkaileva että itse tarinoiden tapahtumissa läsnä oleva, usein itseironinen, huumori. Se helpotti oloa ja auttoi keksimään keinoja vaarallisissa tilanteissa. Wander kirjoittaa: "Jos ruumis kärsii, sielun on saatava nauraa!" (s. 108)

Kolmas on ahdistava syyllisyys. Kuinka iloita omasta elämästä, kun niin moni muu kuoli? Osa holokaustista selvinneistä ei tätä vaikeaa yhtälöä kestänyt. He valitsivat itsemurhan. Monen valinta taas oli Löbin ja Wanderin tavoin kertominen, ehkä sitä kautta jonkinlainen puhdistautuminen tai ikään kuin kiittäminen muistamisen muodossa.

Näiden kahden teoksen väliltä löytyy myös yksi mielenkiintoinen ero, ja se koskee ajan kokemusta. Löbin kirjassa uhreilla ei ollut olemassa nykyhetkeä, joten heidän oli elettävä muistoissaan tai

tulevaisuuteen liittyvissä kuvitelmissa. Wander näkee asian juuri päinvastoin. Kun menneisyys on menetetty eikä tulevaisuutta ole, voi ainoastaan tarttua kuluvaan hetkeen.

Saako saatanan kanssa neuvotella?

Ladislau Löbin *Sopimus saatanan kanssa* pyrkii selvittämään, mikä oli miehiään kiistellyt unkarinjuutalainen Reszö Kasztner, joka neuvotteli toisen maailmansodan aikana holokaustin pahimman toimeenpanijan, Adolf Eichmannin, kanssa.

Neuvotteluissa kauppatavarana olivat ihmishenget, joita natseilta oli tarkoitus ostaa vapaaksi. Valuutaksi tarjottiin juutalaisilta yksityishenkilöiltä ja järjestöiltä kerättyjä varoja tai niillä hankittuja hyödykkeitä. Saatettiin aloittaa ehdottamalla kymmentätuhatta kuorma-autoa miljoonasta juutalaisesta ja tinkiä sitten molemmin puolin. Sopimuksia kutsuttiin nimellä "tavaraa verestä". Neuvottelut kestivät kauan ja merkitsivät keskinäistä pelaamista ja vedäystä. On selvää, että aivan tavallinen mies Kasztner ei voinut olla, kun tällaiseen pystyi.

Kymmenen vuotta sodan jälkeen Reszö Kasztneria alettiin syyttää opportunistista ja erityisesti omien sukulaistensa suosimisesta. Israelissa käydyssä oikeudenkäynnissä hänet tuomittiin SS:n avustamisesta ja sielunsa myymisestä paholaiselle. Myöhemmin syytökset kumottiin, mutta Kasztner oli jo ehditty salamurhata.

Oliko vai eikö ollut häpeä pelata natsien kanssa, jos halusi pelastaa ihmishenkiä? Löb, yksi Kasztnerin pelastamista vangeista, vastaa kieltävästi. Hän haluaa – ja näkee myös velvollisuudekseen – pelastaa edes pelastajansa maineen ja osoittaa, ettei Kasztner ollut se rikollinen, joka hänestä haluttiin tehdä.

Joutuessaan Bergen-Belsenin keskitysleirille Ladislau Löb oli lapsi. Mo-

niin asioihin hän suhtautui uteliaasti ja ihmetellen, omaan pelastumiseensa uskoen. Toisaalta hän myös kuului eräänlaiseen huolella valittujen vankien VIP-joukkoon, jonka oloja Kasztner pystyi neuvotteluillaan kohentamaan.

Sopimus saatanan kanssa selvittää kiinnostavasti ja myös Israelin nykyistä poliittista tilannetta valottaen juutalaisten ryhmittymien erilaisia kokemushorisontteja sekä sodan aikana että vuosia sen jälkeen. Mitä Kasztneriin tulee, Löb vetää selvän rajan ymmärtävyydelle ja esittää, että omat uhrasivat kiistatta ainakin 1700 juutalaista pelastaneen Kasztnerin poliittikan näyttämölle.

Nykyinäkökulmasta Kasztnerin tuomitseminen vaikuttaa yhtä epäoikeudenmukaiselta kuin Israeliin paenneiden ihmisten syyttäminen siitä, miksi Eurooppaan jääneet miljoonat juutalaiset eivät sodan aikana ryhtyneet mihinkään merkittävään vastarintaan. Löb korostaa, että näkemykset ovat toki kypsyneet ja muuttuneet sukupolvien vaihtuessa ja ajan kuluessa.

Välihuomautuksena mainittakoon, että Adolf Eichmannin löysi lopulta itävaltalainen, vuonna 2005 kuollut juutalaisarkkitehti Simon Wiesenthal, jonka elämäntyö sodan jälkeen oli löytää piilottelevia natsirikollisia ja saattaa heidät oikeuden tuomittaviksi. Mainittakoon myös, että Stefan Ruzowitzkyn viime vuonna Oscarilla palkittu elokuva *Väärentäjät* kertoo samoista moraalisista kysymyksistä ja niin ikään keskitysleirillä erityisasemassa olleesta joukosta.

Kertomisen traditio

Fred Wanderin *Seitsemäs kaivo* alkaa kertomisen tematisoimisella. Tarinoiden avulla kärsiviä ja murhattuja ihmisiä on mahdollista kunnioittaa, ymmärtää ja jopa rakastaa. Tarinoissa ihminen voi elää elämänsä uudestaan. Hän voi jatkaa

kulttuurinsa perintöä, lohduttaa, tehdä mielikuvitusmatkoja, ylläpitää toivoa ja opettaa moraalia. Elämänsä aikana vuosikausia vaeltanut kertoja-Wander ottaa esille monelle nykyajan pakolaiselle tutun ajatuksen kielestä ainoana todellisuena kotina. Mutta erityisen tärkeää tarinankertojalle on eläytyminen toiseen ihmiseen ja hänen kasvojensa näkeminen, jotta ne voi sanojen avulla säilyttää myös toisten nähtäviksi.

Seitsemäs kaivo määrittää kirjan kannessa "holokaustiroomaaniksi". Aiheeltaan se sitä onkin, mutta teemaltaan Wander pyrkii selvästi kurkottamaan keskitysleirin ulkopuolelle. Hän kertoo kaikkialta Euroopasta kotoisin olevista ihmisistä, mikä antaa yli 30 vuotta vanhalle romaanille nykyaikaisen sävyn. Välillä tiukemmin ja välillä löyhemmin toisiinsa liittyvien ihmiskohtaloiden kautta Wander pohtii hyvää ja eettisesti oikeaa elämää.

Kertomisen tradition lisäksi kasvoilla on Wanderin kirjassa tärkeä merkitys, ja niiden mukaan on nimetty myös yksi luku. Tämä tuo mieleen liettualaissyntyisen ranskalaisfilosofin Emmanuel Levinasin (1906–1995), joka menetti suuren osan perheestään keskitysleireillä. Yksi Levinasin filosofian keskeisistä käsitteistä ovat toisen ihmisen kasvot, jotka velvoittavat eettiseen toimintaan ja kunnioitukseen.

Mutta kuinka kertoa proosan keinoin tarinaa, jonka loppu jo on tiedossa? Wander keskittyy yksityiskohtiin, ihmettelee näkemäänsä ja yrittää katsoa tarkkaan. Mitä muuta näkyy kuvassa, jonka kulisit tunnemme? Hän jättää kauheimmat asiat kokonaan kertomatta, mutta saa lukijan kuvittelemaan ja tuntemaan keskittämällä katseen aavistuksen verran sivuun ja käyttämällä kontrasteja. Kun keskitysleirillä leivän saaminen merkitsee elämää, sen ankara jakaja on kertojan mielestä kaunis kuin enkeli. "Enkeli ruoska kädessään." (s. 33)

Kuin paljon pitää muistaa?

Olin seitsemäntoistavuotias, kun matkustin kahdelle Puolassa sijaitsevalle keskitysleirille. Stutthofista on jäljellä vielä paljon: parakkeja, esineitä, kaasukammio, krematorio savupiippuineen, natsien asuinkartano. Treblinka on muistomerkki. Matkasimme myös Varsovaan, jossa tutustuimme kahteen naiseen. Heistä toinen oli kokenut korikaupunkinsa gheron ja toinen oli pakotettu keskitysleirillä lääketieteelliseksi koekaniiniksi.

Mieleeni on jäänyt matkalta yksi toukokuun aurinkoinen päivä, kun seisoin museokierroksen jälkeen Stutthofin leirin ruohoaukealla ja yritin ymmärtää... jotain. En ymmärtänyt. Olin turvassa siinä samassa paikassa, jossa 45 vuotta aikaisemmin oli sijainnut helvetti. Olin sokissa.

Keskitysleiriltä selvinneiden ihmisten ja siten kokemuksistaan kertomaan kykenevien joukko on vuosi vuodelta pienempi.

Haastattelin taannoin ystävääni Felicitas Steineria, joka on wieniläinen, 84-vuotias "toisen asteen" juutalainen. Hän ei muista joutuneensa itse lapsena usein vainon kohteeksi, mutta hänen isänsä vietiin 1930-luvun lopun ensimmäisissä kuljetuksissa Buchenwaldiin, samaan leiriin, josta Fred Wander aikoinaan vapautettiin.

"Isäni kertoi paljon kokemuksistaan vankeudessa ja leirillä, nimenhuudoista ja hirvittävän ahtaista makuutiloista, ki-väärillä hakkaamisista ja alaspäin roikottamisista. Hänellä itsellään oli kuitenkin onnea. Monta kertaa."

Felicitasin isä vapautettiin melko pian niin kutsuttuun odotusleiriin joutumisen jälkeen. "Voi olla, että syy löytyy ensimmäisten poliittisten vankien kuljetusten erityisasemasta. Siellä oli *Anschlussin* jälkeen paljon ministereitä joukossa. Heitä piti kohdella paremmin."

Voi myös olla, että äidin natsiveljet autoivat lankoaan, vaikka eivät hyväksy-

neetkään rotuopillisesti väärää avioliittoa. Felicitas ei tiedä. 14-vuotias lapsi ei ymmärtänyt kaikkia kuulemiaan asioita ja aikuiset, joilta voisi kysyä, ovat jo kuolleet.

"Isälläni ei ollut ystäviä. Kukaan ei pitänyt hänestä. Mutta hän osasi olla mukaansatempaava ja toimielias. Hänellä oli sellainen elämänasenne. Ehkä se pelasti hänet."

Sodan jälkeen tyttärestä ei ollut jatka-maan isänsä puubisnestä. Sen sijaan hänestä tuli näyttelijä. "Isästäkin olisi tullut hyvä näyttelijä. Hänessä oli jotain komediaalista. Ja hän kertoi usein vitsejä."

Mustaa huumoria lomittuu myös tyttären kerrontaan: "Maantieteellisesti katsottuna Itävalta sijaitsee Waldheimin ja Wiesenthalin välissä."

Vuonna 2003 tuhannet Itävallan kou-lulaiset haastattelivat vainoista selvinneitä juutalaisia tai heidän auttajiaan. Osa tutustui sodan aikana kuolleiden ihmisten kohtaloihin ja kirjoitti heille kirjeen "nykyhetkestä menneisyyteen, tulevaisuutemme tähden". Kirjeet lähetettiin ilmapal-loilla taivaaseen, ja projekti kantaa nimeä "A Letter to the Stars". Tarkoituksena oli paitsi muistaa ja kunnioittaa uhreja myös synnyttää optimismiin ilmapiiiri. ■

Levinasin Facebook. Dialogia "toisen" kanssa?

LISSU LEHTIMAJA:

Levinasin kasvot. 62 s.

Like 2008.

Jari Kauppinen

– Hei, Lissu Lehtimaja on julkaisut lopputyönsä TAIKiin! Eka työhän oli Paulo Freiren dialogisuudesta (*Freiren kyydissä*, Like 2006).

– Ja nytkö sitten aiheena on Levinas? Miten joku voi tehdä sarjakuvaa Emma-